

SARÓDI SZILVIA

Szegedi Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Magyar, kommunikáció és médiatudomány, vallástudomány minor

SZTE Eötvös Loránd Kollégium, Quadrivium Műhely

FETISISZTA RETORIKA ÉS ÁTSZÁRMAZÁSI TEÓRIA
ESTERHÁZY PÉTER EGY NŐ CÍMŰ MŰVÉBEN

VAN EGY NŐ. SZERET, TERMÉSZETBARÁT.

Mostani munkám elejére szándékosan ragadtam ki egy köznapis fetisizmus-fogalmaink felől nehezen érthető részletet. A köznapin elsősorban a fogalom szexuális, valamint vallási (bálványozó) vonatkozásait értem. Remélem, az előadás végére közelebb kerülünk a jelenség megértéséhez.

Krúdy Gyula *Szindbádja* mindig izgalmas terep a vizsgálódásra. Találhatunk benne köznapis fogalmaink felől is érthető fetisizmus-nyomokat. (Tudjuk, Szindbád szeret *kiemelni* bizonyos részeket a nőkön: bajszukat, lábukat, stb., melyek makroszinten szervezik a szöveget.) Elevenítsünk fel pár Szindbád-fétist, melyek érdemesek további értelmezésre. (Részletek következnek Krúdy Gyula *Szindbád-történeteiből*.)

Mottó: Szerette a nők lábát s a hófúvásos időjárást.

Mottó (1): A lámpafény még megcsillant kicsinyt megemelt szoknyája alatt a félcipőn, és a magas francia sarok kissé ferdének, kifelé hajlottnak látszott.

Mottó (2): a halott leányka lábához került, és a fehér bál cipő felett kissé megemelintette a fodros szoknyácskát a fehérharisnyás, mereven egymás mellé helyezett bokák fölött.

Mottó (3): Mariett, amint előtte a lépcsőn haladt, nem fukarkodott formás lábainak megmutatásával.

Most pedig bemutatnám az általam használt perverzió- és fetisizmus fogalmakat. Ezeket több irányból is meg lehet megközelíteni.

Ihab Hassan *A posztmodernizmus lehetséges fogalma felé* című írásában a modernt és a posztmodernt összehasonlítva, posztmodern sajátosságának tekinti a perverziót. Baudrillard *A tárgyak rendszerében* olyan tárgyiasító technikának nevezi, „mely bevallottan nem képes megragadni a teljes embert.” A fenti kettővel bonyolultabb összefüggésben van, és nem szabad elfelejteni, előttünk kell lenni az általános perverzió fogalomnak is, tehát, hogy a szexualitás aberrálnak tekintett formáiról van szó.

Baudrillard „a perverzió legtisztábban kikristályosodott formájának” nevezi meg a fetisizmust. Valóban, a totalításában meg nem ragadható embert itt tudjuk legkönnyebben megragadni – tárgyiasítani – nyelvi-retorikai szinten. Fetisizmusnak tekintem továbbá az olyan szövegműködések, melyeket fétisek szerveznek össze. Fétisnek hívom a tárgyat, a bálványt, ami létrejön a perverz tekintet által.

Jean-Luc Godard *Le mépris* című filmjének első jelenete remekül megmutatja, hogyan tárgyiasítunk (fetisizálunk) valakit, a vágy tárgyát. Akkor is, ha a jelenet érdekessége éppen egy fordított szituáció: a hősnő a saját testének részleteit emeli ki, mint a másik vágyának lehetséges tárgyait (nárcisztikus pozícióból szemlélődve).

Most, hogy kissé általánosságban fogalmat alkottunk a perverzió, fetisizmus kérdésköréről, nézzük meg, hogy van-e az elméletnek létjogosultsága az *Egy nő* esetében. A recepció ilyesmiről nem szól, viszont számos érdekes ponton támogathatja elméletem.

Nagy port kavart a mű értelmezésében az a nádasi mondat, mely szerint „*Esterházy regényével a magyar irodalom egy nagy könyvvel lett gazdagabb és végre nagykorú.*” Nem a regény műfajmegjelölés képezte a fennakadás tárgyát, hanem a *nagykorú* szó. Ez a szöveg nem követi a felnőtté válás narratíváját, mint esetleg más Esterházy Péter-regények, és a kortárs kritikusok szerint nem hozott újat azáltal, hogy elhangzanak benne a „*fasz*”, „*baszás*” szavak. Sőt, egyes olvasatok szerint szövegünk nem is eléggé szexuális, mivel az író (sic) nem tudta véka alá rejtteni konzervativizmusát, gátlásos szemérmességét. Nem

nagy, nem regény, nem lett nagykorú – ez a kritikusok általános véleménye. (Egy fetisizista szerveződés támogatná a nagykorúság olvasatát.)

A cím is vitagerjesztővé vált: mert mi az, hogy egy nő? Többféle értelmezés született, a leggyakoribb a határozatlan névelő, avagy számnév egyszerű helyettesítése határozott névelővel (vagy legalább határozott számnévvel), csupa nagybetűvel: A NŐ, a nő dicsérete. A daraboló-fetisizista eljárás más utat kínál.

Palkó Gábor szerint a nő személye lényegtelen, illetve csak annyiban lényeges, hogy a falhoz van szorítva a fallikus nyelv és a férfi fölénye által, *tárgyasul*. Ez a felvetés magyarázatul is szolgálhatna a szerkezetlenségre, a radikális széttartóságra, amit több kritikus meg is nevez.

Zsadányi Edit fontos megállapítást tesz arról, hogy a nőt csak a férfi tekinteten keresztül látjuk, hiszen nem vesz részt a *kívül-belül játékában*.

Ez a tekintet túl közel van, olyan közel, hogy nem fér bele a test, csak egy része.

A túl közeli tekintet koncepcióját erősíti a könyvborító is, amely az eredeti Egon Schiele-alkotás egy kiragadott (erotikus) részlete csupán, mely a szöveg közé van vetve.

A kis elméleti rész után bemutatnám, hogyan is működik a fetisizista retorika, ehhez Mikszáth Kálmán *Veréb Pál Traktáiban* című művét hívom segítségül.

Engedtessek meg, hogy hosszabban idézzek a Mikszáth-novellából, amely véleményem szerint érdekes kontextusba helyezi történetünket. Arra gondolok, hogy Mikszáth Kálmán hasonlóan jár el ebben a novellában, mint Esterházy az *Egy nőben*. Részletkiragadások szervezik a férfi szerelmének narratíváját, hasonló fetisizmust vélek felfedezni ebben a műben, mint a miénkben. Egy csúnyságában is vonzó női testrész teremt származási narratív szerelmi vonalat a különböző hölgyélmények között. A főhős, Veréb Pál pontosan tudja, hogy a szerelem oka nem abban rejlik, akit szeretünk, hanem mindig fantomokra, vagy inkább tárgyakra, fétisekre utal. A szexualitás ugyan nincs különösen hangsúlyozva a Mikszáth-történetben, de a hasonlóság, azt gondolom, látható, kis túlzással talán azt is mondhatnánk, hogy a Mikszáth-novella választ ad arra a kérdésre, hogy a különböző erotikus felállások tárgyasítása, illetve fetisizálása hogyan teremti meg összességében az *Egy nő* képzetét, miért gondoljuk, hogy ennél a Don Juannál egy meg egy az egy.

„Hol volt, hol nem volt, Eperjesen volt, diákkoromban, hogy beleszerettem valami Izsépy Eszterkébe, nagy kék szeme volt, afféle nedvben úszó szem. Arca, ha nevetett, meghorpadozott igézőn. Nem volt azon más hiba, csak hogy az orra egy kicsit meg volt görbülve fölfelé, úgyhogy ilyen időben, mint a mostani, becsurgott volna rajta az eső... Izsépy Eszter volt első szerelmem, s mikor aztán Selmece mentem, nagyon el voltam keseredve, azt hittem, a szívem hasad meg az én Eszterkém után (aki erről persze semmit sem tudott). Hetekig, hónapokig rá sem néztem női lényre... Az történt, hogy egyszer csinos fiatal leányt pillantok meg a templomban, kinek nem volt sem piros kerek arca, mint Eszterkének, sem gödröcskéje, hanem éppen úgy kunkorodott az orra, mint azé, fölfelé. Annyi, mint a fodorminta, beleszerettem az orra miatt... – Margitnak hitták az új ideált. Hosszúka, halovány arcú leány egy lencsével a balszeme alatt, ami sokat levont.... Sok verset írtam akkoriban Margithoz, megénekeltem haját, fülét, az orrát pláne hexameterben is, de a lencséről egy betűt se szóltam, s mégis mikor aztán ott kellett hagynom Selmeccel együtt Margitot is, Pesten jogász koromban, az első lencse, melyet asszonyarcon láttam, rögtön rabbá tett... Maga gúnyosan mosolyog. Pedig lássa, ez voltaképpen még mindig Izsépy Eszter... De ebben az alakjában már Szabó Katicának nevezik. Kedves kis zsuzsu. Fürge, élénk, merész tekintetű, finoman erezett homlokkal, kurta, szösze kosztros hajjal, olyan szúróssal, mint a kalász toklása... Volt egy szépségbaja neki is, az, hogy nagyon előre állt az állcsontja, de mindegy, beleszerettem en bloc, úgy amint volt... Egy pár év múlva ismét visszazármaztam selmeci lakosnak, s képzelje csak, kiért rajongtam ott most?... A rút Katkai Pálné gyújtotta meg szívemet, mert neki is olyan kiszögellő állacskája volt, mint Katicának. Ő emlékeztetett reá a legjobban. A logikai sorrend megvan az örök szerelemben... Lássa, ez az **átszármazási teória**, melyet én fedeztem fel.”

(Részlet Mikszáth Kálmán *Veréb Pál Traktáiban* című novellájából)

A Mikszáth-novella egy fő retorikai alakzata a többféleképpen megközelíthető, összetett, asszociatív alakzat, a metonímia. Quintilianus szerint a metonímia az, amikor egy szót egy másik helyett használunk. [Lényege, hogy a szóban forgó dolog helyébe annak okát tesszük.] Az az egyik érdekessége az alakzatunknak, hogy segítségével úgy vagyunk képesek új jelentést kreálni, hogy az adott szón semmit

se változtatunk, de egy másik szót helyettesítünk vele. Így az érintkezési kapcsolatban álló szavak logikailag halmazt képeznek, melyben a kifejezendő tartalom a kifejező része.

A felfelé meggömbült orr érintkezései kapcsolatban, pontosabban első közelítésben szinекdochikus viszonyban áll Izsépy Eszterkével, az ő része. Ha itt még egyediségnek tűnik a felfelé gömbülő orr, hamarosan tárgyiasul, amikor Margitnak (vagy más nőnek) válik a részévé. Látjuk, a fenti nők válnak egy fétis részévé, a felfelé gömbülő orr(hoz való viszonyulás) részévé. A felfelé gömbülő orr pedig egy tágabb fogalom, a nők részévé válik. (Válhatna a férfiak részévé is, valóban, ám a kérdés szempontjából most nem ez a fő, nyilván nem lehetne a külső halmaz a nőké, ha a kontextus nem erre vinne minket.)

A Mikszáth-novella – úgy gondolom – a fetisizáló szövegtípusnak vegytiszta példánya. Kétségtelenül bonyolultabb retorika működik az *Egy nőben*, már csak a nők/fétisek sokasága miatt is (melyek tudjuk sokfelől, 97-ek, prímek, önmagukkal és eggyel oszthatók.).

A fetisizálás első szintjének gondolom azt az adott szövegen belül zajló működést, mely során minden egyes egy nő a szövegben fetisizálódik, nem lesz karakter, nem lesz személyiség, hanem bálvány lesz, akit gyakorlatilag egy tulajdonság határoz meg, mely tulajdonság különösen – perverz módon – izgatja az elbeszélőt. A tárgyiasult vágy a téma, nem pedig arról van szó, hogy a szerelmet pusztán a testiség felől megközelítő könyvvel van dolgunk.

Metonimikus bálványosornak gondolom a szeret-gyűlöl váltakozásokat, melyek egy-egy szövegen belül is tárgyiasítanak, fetisizálnak, egyneműsítene (mert minden az egyneműsítés felé visz, bizonyos értelemben), illetve az egyes fetisizált szövegek szintje fölött teremt kapcsolatot. Amikor a sok szöveg egymás között, pusztán az igék által lép kontaktusba, a repetitív szerkezet segítségével. Ez a fetisizálás második szintje.

Fetisizmusnak nevezem továbbá azt a daraboló eljárást, mely során 97 (illetve esetenként több) nő keletkezik, 97 nő történet alakítja a szöveget. „Esterházy 97 darab nőben véli föltalálni őt, 97 ugyanabban a másfelét, abban és mégis 97 másban.” Ez a fetisizmus harmadik szintje. Az egyes egy nők metonimikus részei az egy nő-ségnek, az egyes egy nők között kapcsolat jön létre, például az szeret - gyűlöl váltakozások, vagy a fétis tárgya szerint (pl.: jóóó vóóóó, látá Isten, hogy ez jó).

Tehát elméletem szerint fetiszizálás működik az egyes szövegeken belül és a szövegek szintje fölött is, a szintek között pedig a mikszáthi terminus, az *átszármazási teória* teremt kapcsolatot. A Mikszáth-novellában – mint azt láthattuk – a fetiszizáló metonimiák egyértelmű sort alkottak. Itt komplexebb a helyzet, de felfejthető bizonyos kapcsolódás. Ilyen kapcsoló fétiselem például a *szeret* és a *gyűlöl* ige, ami metonimiaként viselkedik, ugyanis egy szerelmi helyzet sarkított, részes leírása.

A fetisizálás, véleményem szerint, három szinten megy végbe a szövegben. Az első szint az egy adott nőtörténeten belüli fetisizáció, a második a szeret-gyűlöl-váltakozások következtében jön létre, a harmadik az a daraboló eljárás, aminek a révén 97 nőtörténet keletkezik.

A fetisizáció lényege a túl közéről nézés, egy adott szó, gondolat, stb. kimerevítése, melynek révén a következő fétisek jönnek létre.

- (1): szeret
- (2): árnyék, alárendelődés
- (3): telefonozik, üzenetet hagy
- (4): telefonozik, nevet mondja
- (5): a múlttal küszködik
- (6): szájszaga van
- (7): finn
- (8): jóóó vóóót
- (9): És látá Isten, hogy ez jó
- (10): tengerre vágyik
- (11): természetbarát...
- (18): beteg
- (19): vékony volnék/üzletasszony
- (20): törpe
- (21): köszvény....
- (47): ásítás
- (48): idegességben ásítozik
- (49): hőttemény üzletasszony

(50): hőttkemény üzletasszony, nyelvhelyesség...

(92): Goethe

(93): férfi, szeret

(94): sohase zihál

(95): megijed *tőle*

(96): szemérmetlen

(97): kíván...

Igei metonimiáink vannak ezen a szinten, a *szeret* és a *gyűlöl* ige. A szakirodalom afelé mutat, hogy ezek és/vagy felállásban léteznek együtt, azaz nincsen igazán különböző jelentésük, és ezt az olvasatot támogathatja az igék együtt szerepeltetése. Én azt gondolom, ezeknek az igéknek a szerepeltetése pontosan a fetisizáló-daraboló eljárás része. Azért kell kimondani a megfelelő igét, hogy a darabolás már ekkor megtörténjen, ne lehessen az érzelmek komplexitásáról beszélni (amit a kevert igehasználatos szövegekben sem lehet, pl.: 58.), hiszen kimerevítés történik, bálványalkotás, egyetlen igének az egyetlen nő egyetlen részéhez kapcsolódása, egyetlen nő történetben. És ez a pozíció nem patetikus immár, hanem perverz. Ahol a szeret szó gyakran szexuális értelemmel bír.

A fetisizálás részeként az ige persze nem feltétlen önmagában fontos, hanem a szűk környezetben, az egy nővel, *van egy nővel* összekapcsolódva, így létrehozva az egy nő szeret, immár mentálisan kimerevítendő jelentését.

A harmadik szint a szövegek egymáshoz való kapcsolata. Néhol linearitást találunk a szövegben, illetve még előre- és visszautalásokat, vagy inkább körkörös oda- és visszautalásokat. A következőkben ezt szemléltetném.

Linearitás figyelhető meg a 30 ▶ 31 ▶ 32 ▶ 33 ▶ 34-es sorozatban.

30: „De a teteje mindennek a gulyás...” ▶ 31: „A gulyásé, az anyám szaga, meg az övé, ez a jó fiatal.” ▶ 32: „Van egy nő. Az anyám...endékás kinézetű, kifejezetten ordenáré...” ▶ 33: „kifejezetten endékás és kifejezetten ordenáré kinézetű...” ▶ 34: „Van két anyám.”

Láthatjuk, az *Egy nő* fetisizista-metonymikus működései már *nem egyszerűen lineárisak*, mint a Mikszáth-novella esetében, ugyanakkor felfedhető néhol *linearitás* is. Például a fent vizsgált kilenc elem közül az egy nő (3)-(4) és az egy nő (8)-(9) között fedhetünk fel szoros lineáris kapcsolatot. Ezek a kapcsolatok azonban (általában) nem alkotnak sort, szökekvonalak mentén mozognak. A szerkezet már csak azért sem lehet lineáris, mert nagyon sok a variáció a történetben.

Arra tettem kísérletet, hogy egy Esterházy-szövegnek, az *Egy nő* címűnek értelmezését adjam a perverz, szűken a fetisizmus felől, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy felvessem: a szerző más szövegei, sőt, más (magyar) irodalmi szövegek is értelmezhetőek ekképpen.

Több Esterházy-szöveget is alá lehet vetni ilyen célú vizsgálatnak, elég például *Csokonai Lili* hihetetlen (szexuális) fantáziatévékenysége, vagy metaforikus trágárságára gondolni.

Beszélhetünk a *Daisyben* élő mindenféle metaforikus trágárságról, a nemek kusza keveredéséről, amit érdemes lenne deleuze-i, baudrillard-i, warholi (!) elméletek segítségével olvasni.

Esterházy Péter *Egy nő* című műve – azt gondolom – kiválóan alkalmas arra, hogy közelebbről megismerkedjünk a fetisizmus működésével, ugyanis a munka fő tézise abban áll, hogy ez a szöveg fetisizista módon épül fel: az egyes nők annyiban nők, amennyiben fétisek, és fétis-létüket még meg is lehet nevezni. Ennek ellenére egy pillanatig sem mondatik ki az a dolgozatban, hogy az egyes darabok leírhatók lennének egy-két szóban, csak maguk a fétisek.

A fetisizista-daraboló eljárás még érdekes lehet az idézéstechnika szempontjából is, ahol a szerző más szövegek – akár rossz szövegek – izgató darabjait kiszakítja az adott (szöveg)testből, hogy immár saját tulajdonú szépségként (szerelmeként) a világ elé tárhassa azt.

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

Balassa Péter: Segédigék: Esterházy Péter prózájáról. Budapest 2005.

Baudrillard, Jean: A destrukurált tárgy. In: A tárgyak rendszere. Budapest 1987.

Esterházy Péter: Egy nő. Budapest 1995.

Esterházy-kalauz, Marianna D. Birnbaum beszélget Esterházy Péterrel. Budapest 1991.

Foucault, Michel: A bolondság története. Budapest 2004.

- Foucault, Michel*: A szexualitás története I. ,II., III.
- Hassan, Ihab*: A posztmodernizmus egy lehetséges fogalma felé. In: *Bókay Antal et al. (szerk.): A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Budapest 2002. 52.
- Horváth Györgyi, Rác I. Péter*: Nő a vágya. Az erotikus beszédmód újraírási kísérlete. *Kalligram* 2000/4. 127–135.
- Krúdy Gyula*: Szindbád. Budapest 2007.
- Kulcsár-Szabó Ernő*: Esterházy Péter. Pozsony 1996.
- Mikszáth Kálmán*: Veréb Pál traktában. In: *Mikszáth Kálmán Művei IV. Rövid elbeszélések*. <http://mek.niif.hu/00900/00908/html/index.htm>
- Palkó Gábor*: A meztelen magyar férfi (nő). *Tiszatáj* 1996/5. 87–89. p.
- Palkó Gábor*: Esterházy-kontextusok. Közelítések Esterházy Péter prózájához. Budapest 2008.
- Quintilianus, Marcus Fabius*: Szónoklattan. Pozsony 2008.
- Radnóti Sándor*: Papiros nők. (Esterházy Péter: Egy nő.) *Holmi*, 1995/12. 1778–1780. p.
- Szabó Gábor*: „...te, ez iszkol”. Esterházy Péter Bevezetés a szépirodalomba című műve nyomában. Budapest 2005.
- Szakolczay Lajos*: Esterházy Péter: Egy nő. *Kortárs* 1995/9. 115–116. p.
- Tóth Zoltán János*: Fétis és kép. Egy paradigmatis esete: a pornófilm, *Apertúra*, 2007 tavasz. <http://apertura.hu/2007/tavasz/tothzj>
- Zalán Tibor*: Esterházy Péter: Egy nő. *Szivárvány* 1995/3. 147–148. p.
- Zsadányi Edit*: „Lesem az arcát, nem néz vissza”. *Kalligram* 2000/4. 119–126. p.